

ПРЫКАЗКІ І ПРЫМАЎКІ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ: ПРАДМЕТНА-ТЭМАТЫЧНАЯ РАЗНАСТАЙНАСЦЬ

Прыказкі і прымаўкі крочаць з намі на працягу ўсяго жыцця. Гэта набытак многіх пакаленняў, які заўсёды патрэбен чалавеку ў самых складаных і разам з гэтым простых выпадках быцця. Па шырыні ахопу рэчаіснасці ніводзін жанр народнай творчасці не можа параўнацца з гэтымі трапнымі і сціслымі выразамі, бо яны з'яўляюцца «захавальнікамі і выразнікамі шматвякавага гаспадарчага і жыццёвага вопыту народа, яго назіранняў і ведаў аб прыродзе, яго філасофіі і маралі, педагагічных поглядаў і правіл паводзін, ацэнкі гістарычных падзей, зборам практычных парад і рэкамендацый» [1, 5]. Яны лёгка запамінаюцца, таму што маюць рыфму. З упэўненасцю можна зазначыць, што іх не згадваюць беспадстаўна, яны заўсёды прыходзяць на розум у патрэбнай сітуацыі.

Аб'ектам нашага даследавання сталі прыказкі і прымаўкі, запісаныя студэнтамі і выкладчыкамі на Гомельшчыне (у Веткаўскім, Буда-Кашалёўскім, Жлобінскім і Хойніцкім раёнах). Гэты матэрыял падаецца нам асабліва цікавым яшчэ і таму, што некаторыя вёскі былі выселены ў 90-х гадах 20-га стагоддзя, і ўяўляецца важным не згубіць спадчыну, пакінутую нам жыхарамі гэтых населеных пунктаў, бо пачуць і запісаць фальклорны матэрыял зараз магчыма хіба што ад перасяленцаў з гэтых вёсак.

Прыказкі і прымаўкі азначаных рэгіёнаў адрозніваюцца значнай тэматычнай шматграннасцю і разнастайнасцю. Іх тэматыка такая ж паўсюдная, як жыццё народа: яны тычацца ўсіх прадметаў, умешваюцца ва ўсе вобласці чалавечага быцця, людскіх спадзяванняў, ацэнак родных, суседзяў, улады, закона, справядлівасці, звычаяў, душы чалавека, яго здароўя, характару, прычын і наступстваў яго ўчынкаў.... Само жыццё ва ўсіх яго праявах выклікала ў народа адпаведныя вобразныя аналогіі.

Амаль усе прыказкавыя выразы ўтрымліваюць у сабе парад, бо, як слухна заўважае Л. Мельнікава, «мудрасць народа становіцца выратавальным берагам у вірлівым акіяне жыцця, па якім плыве чалавек, і дапамагае, падказвае правільны накірунак, каб не збочыць з вернага шляху, не згубіць верны напрамак. Компасам тут і становіцца народная прыказка, якая, выражаючы калектыўную народную думку, усімі ўспрымалася як безумоўная ісціна, якой варта прытрымлівацца» [2, 413]. З кожнага з гэтых выказаў вынікае вывад, які карысна прыняць да ведама.

Вялікі пласт прыказак і прымавак адлюстроўвае філасофскія погляды народа на рэчаіснасць і рэлігію, пры гэтым варта канстатаваць спакойнае і разважлівае стаўленне беларусаў да жыцця: «*Будзе час – будзе й квас, не ўсё за раз*», «*На ўсё свой час*» (в. Сінічына Буда-Кашалёўскага раёна), «*Не гані Бога ў лес, калі ён у хату ўлез*», «*Знай, дзе лізнуць, а дзе гаўкнуць*» (в. Гарысты Веткаўскага р-на), «*Будзеш давахай, будзеш і брахай*» (в. Прысно

Веткаўскага раёна), «*Учора не дагоніш, а ад заўтра не ўцячэш*» (в. Кіцін Жлобінскага р-на), «*Добра ўсё умець, ды не ўсё рабіць*» (г. Хойнікі).

Многія выслоўі філасофскага кірунку, падаючы інфармацыю пра прадметы і з’явы штодзённага быту, нібы супастаўляюць іх з пэўнымі жыццёвымі абставінамі і, дзякуючы гэтаму, набываюць выразны афарыстычны характар. Гэта пацвярджаюць і наступныя выразы: «*На сабачы брэх не глядзі, а сваёй дарогай ідзі*» (в. Нівы Жлобінскага р-на), «*Бульба есць, а дровы радам*», «*Свая сарочка бліжэй да цела*», «*Які б палец не адсек – усяроўна больна*» (в. Старыя Грамыкі Веткаўскага р-на), «*Куды іголачка, туды і нітачка*» (г. Хойнікі) і інш.

Адно з найбольш вялікіх тэматычных груп утвараюць прыказкі і прымаўкі, што адлюстроўваюць такую сферу чалавечага жыцця, як сям’я, унутрысямейныя адносіны: «*Муж – галава, жонка – душа*», «*Без мужа, што без галавы, а без жонкі, што без розуму*», «*Адзін жаніўся – света убачыў, а другой жаніўся – з галавой прапаў*» (в. Сінічына Буда-Кашалёўскага р-на), «*Замуж ісці – нада знаць: позна легчы, рана ўстаць*» (в.в. Красны Бераг, Скепня Жлобінскага р-на), «*Не спяшы замуж: калі плоха – нагаруешся, а калі добра – нажывешся*» (в. Новыя Грамыкі Веткаўскага р-на).

Сярод іх можна вылучыць прыказкі і прымаўкі, якія выяўляюць узаемаадносіны паміж бацькамі і дзецьмі (у тым ліку – погляды на выхаванне): «*Сумеў дзяцей нарадзіць, дык сумей і навучыць*» (в. Сінічына Буда-Кашалёўскага раёна), «*Дай, Бог, дзяцей да ў дзіцячых толк*», «*Які карань, такі і клін, які бацька, такі і сын*» (в. Новыя Грамыкі Веткаўскага р-на), «*У каго дочак сем, то ёсць доля ўсім, а ў каго адна, то і доля жадна*», «*Без мамкі і сонейка не грэе*» (в. Прысно Веткаўскага р-на), «*Якая матка, такое і дзіцятка*» (г. Жлобін); паміж нявесткай і свякроўкай: «*Як добрая свякроў, добрая нявестка*» (в. Мікалаеўка Буда-Кашалёўскага р-на); паміж сваякамі: «*Брат мой, а еж хлеб свой*»; паміж мужам і жонкай: «*Калі матка памрэ, дык бацька аслепне*», «*Калі мужык з жонкай сварацца, дык у печы трасца варыцца*» (в. Гарысты Веткаўскага р-на), «*Жонка не рукаво – не адпораш*» (г. Хойнікі).

Сустракаецца, праўда, сярод прааналізаваных выказаў гэтай тэматыкі некалькі прыказак, відаць, даўняга часу, у якіх назіраюцца пагардлівыя адносіны да жанчыны: «*У бабы волас доўгі, да ўм кароткі*», «*Бабе дарога ад печы да парога*», «*Курыца не пціца, а баба не чалавек*» (в. Старыя Грамыкі Веткаўскага р-на), «*Дзе чорт не зможа, туды бабу паіле*» (г. Хойнікі).

Пэўная колькасць прыказкавых выслоўяў гэтай групы вучыць разборліва ставіцца да выбару будучай жонкі (мужа): «*З красы вады не нап’ешся*», «*Краса да вянца, а дурань да канца*», «*Для каго наветка, а для мяне як кветка*» (в. Жалезнікі Веткаўскага р-на), а ў некаторых назіраецца перакананне народа, што лёс, доля прадвызначаны чалавеку нейкай звышнатуральнай сілай ужо пры нараджэнні: «*Сваю долю канём не аб’едзеш*», «*Сваю судзьбу не абманеш*» (в. Гарысты Веткаўскага р-на).

Наступная тэматычная група прыказак і прымавак звязана з маральнымі якасцямі чалавека. Народная мудрасць дае трапную

характарыстыку людскім недахопам, відаць таму гэтыя прыказкавыя выслоўі прасякнуты гумарам, а часам, і вострай іроніяй. Яны выкрываюць такія людскія загань, як *п'янства*: «П'янаму і мора па калена» (г. Хойнікі), «Той сабе шкодзіць, хто з чаркай часта гаворку водзіць» (в. Шыхаў Буда-Кашалёўскага р-на), *дурасць*: «Вырас да неба, а дурны, як трэба», «Каб дурняў густа сеялі, да яны рэдка ўсходзілі» (в. Гарысты Веткаўскага р-на), «Барада вырасла, а ўма не вынесла» (г. Жлобін), «Сам бальшой, а розум малы», «Ад дурной галавы ногі пакая не знаюць» (в. Пірэвічы Жлобінскага р-на); *абжэрства*: «Лішняга і свінні не ядуць» (г. Хойнікі); *балбатлівасць*: «Язык без касці: што хоча, то і лапоча», «Балматуна хлебам не кармі, а дай пагаварыць», «Спачатку язык работае, а затым чалавек думае», «Мелеш языком, як баба памялом» (в. Новыя Грамыкі, Веткаўскага р-на); *ганарлівасць*: «Ні сею, ні пашу, а галіфэ нашу» (в. Сінічына Буда-Кашалёўскага р-на), «Запаўзла вош за варацнік» (в. Гарысты Веткаўскага р-на); *нахабнасць*: «Не пускаюць у дзверы, дык ён лезе ў вакно» (в. Гарысты Веткаўскага р-на); *няшчырасць*: «На языку мядок, а на сэрцы лядок» (в. Мікалаеўка Буда-Кашалёўскага р-на), *скупнасць*: «Жадны два раза плаця», «У жаднага зімой снегу не выпрасіш» (в. Новыя Грамыкі Веткаўскага р-на); *прыдзірлівасць*: «У чужым воку і парушынку ўгледзім, а ў сваім і калоды не пабачым» (в. Сялец Буда-Кашалёўскага р-на), *хітрасць*: «Дурны, дурны, да к свайму боку» (в. Стаўбун Веткаўскага р-на); *ляноту і гультайства*: «У няўмечкі не баляць ні ручкі, ні плечкі» (г. Жлобін), *неахайнасць*: «Відна, кума, што пірагі мясіла – усе вароты ў цесце» (в. Данілавічы Веткаўскага р-на), *ілжывасць*: «Столькі ў цябе праўды, як у рэшаце вады», «Збрэша і вокам не маргне» (г. Хойнікі), *неабавязковасць*: «Ты на гару, а чорт за нагу», «Заракалася свіння аб вугал не часаца» (в. Гарысты Веткаўскага р-на) і інш.

Не абышлі сваёй увагай прыказкавыя выслоўі і станоўчыя якасці чалавека, але падача матэрыялу ў іх ужо не выразна гумарыстычная, а паважная і больш стрыманая: «У добрай гаспадыні стакан вады не прападзе», «Добры хазяін у непагадзь і сабаку не выгане», «Разумнай галаве дастатчна два слоўцы» (в. Прысно Веткаўскага р-на), «Вумны не скажа, а дурак не пойме» (в. Стаўбун Веткаўскага р-на). З замілаваннем гавораць прыказкі пра здароўе і добрыя апетыты, якія перш за ўсё супастаўляюцца з працаздольнасцю чалавека, што, несумненна, лічылася адной з самых важных станоўчых рыс: «У здаровым жываце і долата прападзе», «Еж, пакуль раток свеж, а як роцік завяне, то і муха не загляне» (в. Данілавічы Веткаўскага р-на), «Вайна вайной, а абед па распарадку» (в. Гарысты Веткаўскага р-на), «Смачна было, ды блізка дно» (в. Данілавічы Веткаўскага р-на).

Прырода заўсёды адыгрывала значную ролю ў жыцці чалавека, бо шмат чаго ў яго гаспадарчай дзейнасці залежала ад яе «настрою». Нездарма вялікая колькасць прыказак і прымавак звязана з назіраннямі за прыроднымі стыхіямі: «Калі не будзе зімой бела, то не будзе ўлетку зелена» (в. Касакоўка Жлобінскага р-на), «Адным днём лета не пазнаеш» (в. Сінічына Буда-Кашалёўскага р-на), «Прыйдзе марац – атмарозы шчэ й палец» (в. Пірэвічы

Жлобінскага р-на), *«Гром грывіць – будзе хлеб радзіць»* (в. Патапаўка Буда-Кашалёўскага р-на), *«Прыйшоў май – і пад кусточкам рай»* (в. Новыя Грамыкі Веткаўскага р-на), *«З большой хмары дажджу не бывае»* (в. Сялец Буда-Кашалёўскага р-на), *«Як студзень цёплы на лік, дык завідны сакавік»* (в. Скепня Жлобінскага р-на).

Сярод гэтай групы вылучаюцца прыказкі і прымаўкі, у якіх назіранні за прыродай шчыльна знітаваны з каляндарнымі народнымі святамі, па якіх раней вызначалі тэрмін пэўных палявых работ, будучае надвор'е ці, напрыклад, паводзіны птушак, звяроў і насякомых: *«Прыйшлі Пакровы – пастушыныя кії на дровы»* (в. Нівы Жлобінскага р-на), *«Да Юр'я сена павінна быць і ў дурня»*, *«Два Юр'я, абое дурня – адзін галодны, а другі халодны»*, *«Сей на Пахом, возьмеш усяго мяхом»* (в. Гарысты Веткаўскага р-на), *«Прыйдзе Мікола – выпусціць мошак з прыпола, прыйдзе Пятро – сабярэ мошак у вядро»* (в. Патапаўка Буда-Кашалёўскага р-на), *«Чакай Пятра, дык сыр з'ясі»* (в. Кіцін Жлобінскага р-на), *«Прыйшоў Ілля – надзелаў гнілля»* (в. Сялец Буда-Кашалёўскага р-на), *«На Каляды – каўбаса, на Вялікдзень сыр, а ўсё ж чалавек сыты»* (в. Пірэвічы Жлобінскага р-на).

Не маглі абысці сваёй увагай прыказкавая выразы і працоўную дзейнасць чалавека: *«Калі добра працуеш, то павагу мацуеш»*, *«Перш папрацуй, а потым патанцуй»*, *«Каб рыбкі паесці, так нада ў ваду лезці»* (в. Сінічына Буда-Кашалёўскага раёна), *«Дзе пасееш густа, там ніколі не будзе пуста»*, *«Што ўмееш, за плячамі не насіць»* (в. Пірэвічы Жлобінскага р-на), *«На ўраджай не ўпадавай, а жыта сей»*, *«Рыба ў рацэ, а не ў руцэ»*, *«Байкамі сыт не будзеш»*, *«Хто работае, той і мае»* (в. Прысно Веткаўскага раёна), *«Хоць і недадзелкі, а не будуць перадзелкі»* (в. Чырвоны Бераг Жлобінскага р-на), *«Ці ёсць, ці няма калі, а лён палі»* (в. Кіцін Жлобінскага р-на).

Даволі нешматлікую групу з прааналізаваных складаюць прыказкі і прымаўкі, на нашу думку, больш сучаснага паходжання (у параўнанні з папярэднімі), прысвечаныя адпачынку: *«Не пацешыўся б, дык навесіўся б»*, *«Дзе фэст, там і я ест»* (в. Чырвоны Бераг Жлобінскага р-на), *«Перш папрацуй, а тады патанцуй»* (в. Сінічына Буда-Кашалёўскага раёна), *«Не дорага піва, а дорага дзіва»* (в. Гарысты Веткаўскага р-на).

Разгледжаныя прыказкі і прымаўкі здзіўляюць сваёй ідэяна-тэматычнай разнастайнасцю і вобразнай дасканаласцю, дапамагаюць глыбей зазірнуць у скарбонку беларускай народнай душы і, магчыма, крыху больш наблізіцца да яе разгадкі. Яны з'яўляюцца невычэрпным матэрыялам для вывучэння маральна-этычнай філасофіі беларусаў і сведчаннем вобразна-афарыстычнага мыслення народа-творцы, ва «ўяўленні якога тыповыя з'явы людскога быцця самі сабой, здаецца, адкладваюцца ў паэтычныя сентэнцыі і маральна-філасофскія формулы» [3, 124].

ЛІТАРАТУРА

1. Прыказкі і прымаўкі: у 2-х кн. Кн. 1. / рэд. А. С. Фядосік. – Мінск, 1976.

2. Народная духоўная спадчына Гомельскага раёна /уклад., сістэматызацыя, тэксталагічная праца і рэдагаванне В. С. Новак. – Гомель, 2007.

3. *Майхровіч, С. К.* Прыказкі і прымаўкі / С. К. Майхровіч. – Мінск, 1976.